

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Jak kamień piorunowy stał się belemnitem, a fulguryt kamieniem piorunowym

Author: Aleksandra Szafrńska

Citation style: Szafrńska Aleksandra. (2016). Jak kamień piorunowy stał się belemnitem, a fulguryt kamieniem piorunowym. W: J. Przyklenk, W. Wilczek (red.), "Bogactwo polszczyzny w świetle jej historii." T. 6 (S. 100-108). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Jak kamień piorunowy stał się belemnitem, a fulguryt kamieniem piorunowym

---

ALEKSANDRA SZAFRAŃSKA, Katowice

Czym jest kamień piorunowy? Dlaczego w kulturze ludowej belemnity, czyli skamieniałe głowonogi, utożsamiano z gniewem boskim i piorunami, a fulgurytu (minerał powstający w wyniku uderzenia pioruna) w ogóle nie dostrzegano? Na te pytania postaram się odpowiedzieć za pomocą kulturowych wyobrażeń utrwalonych w pieśniach miłosnych, zapisach wierzeń i opisach „praktyk magicznych”.

Etymologia nazwy *kamień piorunowy*

Niemalże od zarania ludzkości kolejne pokolenia przypisywały kamieniom magiczne właściwości, jak wierzono, bogowie zamieniali ludzi w kamienie, demony rodziły się z kamienia, minerały były krwią zabitych niemowląt, kamienie leczyły różne choroby (Szczepański, 2010: 7-23). *Kamień* jest wyrazem rodzimym, ogólnosłowiańskim. Występuje w językach: czeskim *kámen*, słowackim *kameň*, dolnołużyckim *kaméń*, ukraińskim *kámnij* i w innych. W staro-cerkiewno-słowiańskim występowała jeszcze stara forma *kamy* (M.), *kamene* (D), kontynuująca stan prasłowiański. Dalsza

etymologia jest nieznaną (Długosz-Kurczabowa, 2008: 285). W słownikach etymologicznych zaproponowana jest rekonstrukcja jako *ak(a)men*, którą wywodzi się od morfemu **ak' - *ok'* o znaczeniu 'ostrzy, ostrze, czubek'. Najbliższe indoeuropejskiemu wzorcowi są litewskie *akmuo, akmens*; łotewskie *akmens*.

Wielu badaczy zauważa związek kamienia i nieba w językach indoeuropejskich, m.in. Małgorzata Mazurkiewicz, której artykuł opiera się na pracy Tomasza Gamkrelidze i Wiaczesława Iwanowa¹. Zauważa, że samo słowo oznaczające 'kamień' odnosiło się również do 'nieba' rozumianego jako 'kamienne sklepienie'. W języku staroindyjskim *asman* to zarówno 'kamień', 'kamienne narzędzie', 'kamienny młot', 'kamień Gromowładcy', jak i 'niebo'. Identycznie w języku awestyjskim *asman* to 'kamień' i 'niebo' (Mazurkiewicz, 1991: 150). Także w języku greckim *ακμο* to i 'niebo', i 'kowadło', które pierwotnie było kamienne (Długosz-Kurczabowa, 2008: 285).

Sporna jest etymologia wyrazu *piorun* współtworzącego nazwę kamień *piorunowy*, większość badaczy uważa, że jest on związany z nazwą boga nieba i błyskawicy – Peruna/Perkuna. Jest to najbardziej przekonująca hipoteza.

Kult Peruna został źródłowo poświadczony jedynie u Słowian wschodnich. Według mitu Perun stoczył walkę ze skrzydlatą gadzią postacią Żmijem (Strzelczyk, 2007: 120). Podczas pojedynku Żmij chował się m.in. pod człowiekiem, koniem, krową, drzewem i kamieniem, został jednak pokonany i skrył się w wodę, oczyszczając ziemię. W wyniku tego atrybutami Peruna stały się: góra, dąb, niebo, koń, wóz, broń kamienna i metalowa, topór, młot, strzała, grom, ogień. Kamień w tym wypadku jest atrybutem i bronią bóstwa (Brzozowska, 1996: 374). Wyraźny jest związek wierzeń polskich z przytoczonym mitem. Fakt, że wiara w Peruna zanika u części Słowian można tłumaczyć prawem tabu, wywołanym przez działalność misjonarzy chrześcijańskich.

---

¹ Publikacja badaczy nie została przetłumaczona na język polski: Gamkrelidze, Iwanow, 1984.

Według SBr² wyraz *Perun* pochodzi z języka litewskiego *Perkunas*, a dalej z łaciny *quercus*, czyli 'dąb'. Jednak rodzima postać *Perkyn uległa wpływowi czasownika *pero* (pol. *piorę*), przechodząc przez postać *Peryn* na *Perun* (od boga *dębu* i *gromu*, na boga *bijącego*, domyślnie – gromami). Jerzy Strzelczyk podkreśla, że geneza tego słowa sięga czasów praindoeuropejskich, o czym świadczy rozprzestrzenianie się rdzenia *per-*, *perk-* w językach indoeuropejskich, przykładowo w hetyckim *perunaš* 'skała', greckim *keraunos* 'piorun' i albańskim *Pernedi* 'bóg', 'niebo' (Strzelczyk, 2007: 147).

Magiczne właściwości

Wiara, iż kamienie pochodzą z nieba oraz że wiążą się z piorunem, sprawia, że są one uważane za symbole płodności. W polskiej kulturze ludowej przekonanie to ujawnia się w praktykach związanych z porodem: trzymanie pod kolanem kamienia piorunowego przez kobietę rodzącą miało gwarantować narodziny dziecka pożądanej płci. Szerokie zastosowanie kamieni piorunowych w lecznictwie ludowym tłumaczy się tym, że są one uznawane za *narzędzia sakralnej mocy*. I tak za pomocą *rostrum belemnita* można było wyleczyć: brodawki, skaleczenia (*ten prontek też jest dobry, jak się kto skaleczy. Uskrobać tego i zasypać*), bóle brzucha, głowy, zębów (*no jakieś bóle, tam ji żołądkowe, czy tam głowy, czy coś. To tam skrobali ji dawali tam popić*), przestkach (*Boży paluszek też drapio ji dajo du picia du przestrachu*), wzrok (*Szczszałka leczy koniom oczy, oskrobać się na monczkę i w Dutkę s pura nasype i dmuchne się i po oku rozleci się*³).

² Skróty oraz ich objaśnienia znajdują się na końcu artykułu. Zob. tamże *Źródła*.

³ Wszystkie przykłady praktyk lekarskich: Saloni, 1908 za: Brzozowska, 1996.

Ewolucja nazwy

Wiemy, że nazwa *kamień piorunowy* ewoluowała, na początku określała skamieniałe *rostrum belemnita*. Belemnity to morskie głowonogi, które żyły od późnego triasu do późnej kredy. Rostrum było umieszczone w tylnej części ciała. Zapewniało ono przeciwwagę dla głowy i ramion, zwierzę mogło utrzymywać poziome położenie ciała (Michalski, Stolarski, 1998: 70–71). Ze względu na swój kształt jednoznacznie utożsamiano pozostałości po morskich głowonogach z pozostałościami po uderzeniu pioruna. Prawdziwego kamienia piorunowego, czyli fulgurytu (z łac. *fulguritus* ‘ugodzony piorunem’), w Polsce w ogóle nie dostrzegano i nie nazwano. Fulguryt powstaje wskutek stopienia piasku kwarcytowego po uderzeniu pioruna. Jego powierzchnia jest chropowata, pokryta drobkami piasku, wyglądem przypomina korzeń (Żaba, 2003: 118). Dopiero w XIX wieku zaczęto odróżniać dwa wspomniane kamienie: belemnit i fulguryt. Przyczyniły się do tego jedne z pierwszych publikacji paleontologicznych, np. Klemensa Koehlera *O belemnitach*.

Na początku XIX wieku, w SL odnotowana została nazwa *kamień piorunowy* jako:

Piorunek – boży prątek. Piorun, kto go znajdzie, gdyż pewnych czasów z ziemi na wierzch wychodzi, jest formy podłużnej, farby żółtawej lub szarawej. [...] Mieszkańcy Nowogroda za bogów Piorunny czcili, dając im postać człowieka, w ręce trzymającego i rzucającego zapalony kamień.

Już pół wieku później w SWil odnajdziemy informację, że *kamień piorunowy/piorunowiec* to oboczna nazwa *fulgurytu*, a określane są nią:

[...] zwykle krzemionkowe rurki, powstałe w skutek[!] stopienia się piasku przez uderzenie w niego piorunu i chropowata na powierzchni zewnętrznej, a gładka i szklista na wewnętrznej [...]. Nie trzeba ich brać za jedno z Belemnitami i Strzał-

kami piorunowymi, które są skamieniałościami, nie zaś kamieniami i składają się nie z krzemionki, lecz z wapna.

Co ciekawe, według autorów słownika *kamień piorunowy* / *piorunowiec* powstaje przez uderzenie pioruna, a *strzałka piorunowa* to skamieniałe *rostrum belemnita*. Tę definicję potwierdza SD, ponieważ można w nim znaleźć informację, że *strzałka piorunowa* to: 'ludowa nazwa piorunowca lub szkieletu wapiennego belemnitów. Obok amonitów w erze mezozoicznej żyły belemnity. W okolicach, gdzie one występują, lud nazywa je strzałkami piorunowymi lub palcami diabelskimi'. W późniejszych słownikach nie jest używana nazwa potoczna i jeśli pojawia się *strzałka piorunowa* to rozumiana jako *rostrum belemnita* albo jako fulguryt.

Synonimy

Dzięki przytoczonym przykładom łatwo zauważyć, że kamień piorunowy, czyli belemnit, ma wiele nazw. Większość z tych nazw to dwuczłonowe zestawienia – „jeden z członów określa przedmiot przez wyznaczenie jego pojęcia nadrzędnego (funkcjonującego czasem jako samodzielna nazwa tego przedmiotu), a drugi akcentuje związek tego przedmiotu z piorunem, diabłem, rzadziej – Bogiem i świętymi” (Mazurkiewicz, 1991: 149). Podstawę onomazjologiczną pierwszego, głównego członu nazwy stanowią przeważnie cechy wyglądu zewnętrznego przedmiotu, wskazując na jego wydłużony i zaostrowany na końcu kształt. Synonimy i równoważniki semantyczne można podzielić na kilka grup, które przenikają się między sobą.

1. Pochodzenie:

kamień (kamyczek, kamuszek, kamyszek, kamyszczek, kamyj) piorunowy/pierunów/pieruński/od pioruna/z pieruna/gromowy/grzmotowy/od grzmotu/urażny (Krakowskie, Rzeszowskie), kamień spadły z nieba, grom, grzmot, piorun, piorunowiec.

2. Kształt:

palec, paluszek (kamienny/diabli/czarci/Boży/Matki Bożej/Pana Jezusa), pręt, prątek (prądek), prunek, pręcik, klin, kula, kulka, laska, (piorunowa/od pioruna/od grzmotu), złego paznokiec.

Kula ma tutaj znaczenie nie bryły geometrycznej, ale pocisku.

3. Funkcja:

iskra z pioruna (perunowa), strzała, strzałka (piorunowa/z pioruna/od pioruna/Boża).

Rzadziej pojawiają się określenia: *krzemień, skrzemień, skałka, rupieć, giega*⁴.

Podsumowanie

Z przytoczonych wyrażeń wyłania się obraz kamienia piorunowego jako czegoś ostrego, pozostającego w ścisłej korelacji z jego nazwą i kształtem. Takie wyobrażenie zgadza się także z etymologią słowa *kamień*. Nazwa ta zachowała się w polszczyźnie i kulturze ludowej jako kamień ostro zakończony, przypominający palec, który spada na ziemię z nieba jako piorun, razem z piorunem lub powstaje ze stopionego przez piorun piasku. Dzisiaj już wiadomo, że taki kamień to fulguryt. Niestety prawdziwy *kamień piorunowy* nie umocnił się w kulturze ludowej tak silnie jak *rostrum belemnita* ze względu na swój kształt, nie był on tak spektakularny. Zanik jego popularności był związany z zaprzestaniem wierzenia w mity.

---

⁴ Opracowanie własne, nazwy zostały zebrane z artykułów M. Brzozowskiej (z domu Mazurkiewicz): Mazurkiewicz, 1991; Brzozowska, 1996.

Źródła i literatura

Źródła

- Bańkowski A., 2000: *Etymologiczny słownik języka polskiego*. T. 1–2. Warszawa – **SBa**.
- Boryś W., 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków – **SBo**.
- Brückner A., 1957: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa – **SBr**.
- Długosz-Kurczabowa K., 2008: *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*. Warszawa – **WSEH**.
- Doroszewski W., red., 1958–1969: *Słownik języka polskiego*. T. 1–11. Warszawa – **SD**.
- Linde S.B., 1807–1814: *Słownik języka polskiego*. T. 1–6. Warszawa – **SL**.
- Saloni A., 1908: *Lud rzeszowski*. Kraków.
- Sławski F., 1965: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków – **SE**.
- Szymczak M., red., 1994: *Słownik języka polskiego*. T. 1–3. Warszawa – **SSz**.
- Zdanowicz A. [i in.], red., 1861: *Słownik języka polskiego*. T. 1–2. Wilno – **SWil**.

Literatura

- Brzozowska M., 1996: *Kamień piorunowy*. W: *Słownik stereotypów i symboli ludowych*. Red. J. Bartmiński. Lublin.
- Gamkrelidze T.W., Iwanow W.W., 1984: *Indoeuropejski jazyk i Indoeuropejcy. Rekonstrukcja i istoriko-tipologiczeskij analiz prajazyka i protokultury*. T. 2. Tbilisi.
- Lehmann U., Hillmer G., 1987: *Bezkřęgowce kopalne*. Tłum. J. Kaźmierczak. Warszawa.
- Mazurkiewicz M., 1991: *Kamień piorunowy w polszczyźnie i kulturze ludowej*. (Szkic hasła do „Słownika ludowych stereotypów językowych”). W: *Język a kultura*. T. 1: *Podstawowe pojęcia i problemy*. Red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński. Lublin, s. 149–155.
- Michalski M., Stolarski J., 1998: *Paleofakty*. Warszawa.
- Strzelczyk J., 2007: *Mity, podania i wierzenia dawnych Słowian*. Poznań.

Szczepański S., 2010: *Kamień i skała w mitologii, wierzeniach i obyczajowości ludów indoeuropejskich*. W: *Kamienie w historii, kulturze i religii*. Red.

R. Klimek, S. Szczepański. Olsztyn, s. 7-23.

Żaba J., 2003: *Ilustrowany słownik skał i minerałów*. Katowice.

Aleksandra Szafrńska

How a *kamień piorunowy* became a belemnite and a fulgurite –
a *kamień piorunowy*

Abstract

The theme of the present article is the historically changing conceptualisation of the name “kamień piorunowy”. In the article the author wonders why this expression was used to refer to belemnites i.e. extinct cephalopods; why they were identified with lightning, and – in a secondary manner – with God’s anger. By means of the cultural representations preserved in love songs, written records of beliefs and descriptions of magical practices the author made an attempt to reconstruct the linguistic image of the world of past centuries.

The article opens with the explanation of the name and a description of the synonyms and synonymous expressions of the “kamień piorunowy” with reference to the etymology and the mythology of the Slavs. The author also considers the problem how this name changed across centuries, what it means to us today and what it meant five centuries ago. At this stage of the work dictionaries proved useful and the semantic changes of the word were observed in reference to the changes of folk beliefs.

Александра Шафраньска

Как молниевый камень стал белемнитом,
а фульгурит молниевым камнем

Резюме

Темой настоящей статьи является исторически изменяемая концептуализация названия „kamień piorunowy” (русск. молниевый камень). Автор задумывается над тем, почему этим десигнатом определяли белемниты, т.е. окаменевших головоногих; почему отождествляли их с молниями, а вторично

– с божьим гневом. С помощью культурного воображения, закрепленного в любовных песнях, записях поверий и описаниях магической практики, автором предпринимается попытка восстановить языковую картину мира ушедших веков.

Статья начинается с выяснения названия „kamień piogunowy”, а также описания его синонимов и синонимических выражений с обращением к этимологии и мифологии славян. Кроме того, здесь рассматривается вопрос, как это название изменилось на протяжении веков, чем оно является для нас сейчас, а чем было пять столетий тому назад. На данном этапе работы востребованы были словари, а наблюдаемые семантические изменения слова отмечались в соотнесении с преобразованиями народных поверий.